

УДК 377.091.12.011.3 – 051:005.336.5

СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ ВИКЛАДАЧА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**Микола Вовковінський,***кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії професійної орієнтації і виховання
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України***КЛЮЧОВІ СЛОВА:**

педагогічна техніка, професійна майстерність, зовнішня техніка, внутрішня техніка.

Реферат

Педагогічна техніка є основою будь-якої викладацької діяльності людини, насамперед, педагогічної. Проте у педагогічній роботі техніка як окрема складова не розглядається, а розпорошена в різних технологіях і методиках. Звідси – й результат навчання і виховання в освітніх закладах. Тому завдання сучасних наукових досліджень щодо педагогічної техніки в роботі викладача ПТНЗ повинно набути пріоритетного значення, поряд із теоретичними і практичним напрямками здобуття освіти в ПТНЗ.

Суть педагогічної техніки полягає в тому, що педагогічна майстерність повинна бути доведена до якомога вищого ступеня досконалості. Тільки в цьому разі можливе ефективне навчання і виховання учнів ПТНЗ.

У статті розглядається педагогічна техніка як мистецтво навчання й виховання учнів, що уособлює високий рівень реалізації і досконалості педагогічної майстерності, розвинутої до рівня техніки за допомогою системи вербально-знакових та контекстно-автоматизованих дій викладача (невербальна й авербальна взаємодія з учнями); особистісно орієнтована та рефлексивна спрямованість зі спеціальними вміннями (на основі дистантних рецепцій), що дають змогу плідно вирішувати педагогічні завдання. Завдяки цьому можна скоригувати роботу викладача з метою максимальної реалізації його можливостей задля професійного становлення учнів ПТНЗ. Наголошено також, що педагогічна техніка має внутрішню і зовнішню будову, що й було передбачено А. Макаренком та підтверджено сучасними вченими і дослідниками.

Педагогічна техніка (техніко-ситуативна її складова) разом з тактичною підготовкою (професійні знання та забезпечення активізації пізнавальної діяльності як «засіб досягнення проміжних результатів у русі до стратегічної мети») повинні відігравати головну роль у процесі підготовки викладача ПТНЗ.

Вступ. Проблема оволодіння педагогічною технікою, що є основою творчості педагога, ще у 20–30-ті рр. XX ст. розглядалася А. Макаренком та С. Шацьким. Проте в подальшому вона не вивчалася, і тільки в другій половині XX ст. були проведені окремі дослідження, однак навчання педагогічній техніці викладачів ПТНЗ не було приділено достатньої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу досліджень М. Вишнякова, Є. Востроїлової, П. Галахова, В. Гузєєва, І. Зязюна, М. Кузнецової, Н. Кузьміної, Т. Курилової, А. Макаренка, В. Миндикану можна зробити висновок, що невід’ємними складовими педагогічної майстерності, крім педагогічних здібностей, гуманістичної і професійної компетентності, повинна бути педагогічна техніка. Проте в науковій психолого-педагогічній літературі з проблем фахової підготовки викладача ПТНЗ немає одностайної думки про зміст і функції педагогічної техніки.

Мета статті. Довести важливість навчання педагогічній техніці викладачів ПТНЗ у загальній структурі психолого-педагогічної і методичної підготовки.

Виклад основного матеріалу. В цілому, можна сказати, що внутрішня і зовнішня техніка є основою взаємодії викладача й учнів. Розглянемо їх детальніше, зважаючи на важливість.

Головним у внутрішній складовій, за твердженням І. Зязюна, є «самопочуття педагога», що «не є особистою справою, бо настрій його відбивається й на учнях, на колегах і на батьках» [7, с. 45,47]. Це так

звана «суб’єкт-об’єктна модель педагогічної взаємодії», яка повинна повністю видозмінитися на всіх рівнях, на думку М. Солдатенка, в суб’єкт-суб’єктні відносини «на рефлексивній основі» [9, с. 114]. Оскільки рефлексія – це усвідомлення суб’єктом того, як його сприймають інші (від лат. reflexio – звертання назад), то можна вважати рефлексивну взаємодію однією зі складових внутрішньої техніки. Тому викладач, який обирає «найраціональніші» взаємини з учнями, є, на думку В. Семиченка, «рефлексуючим учителем» [8, с. 230]. Це – підтверджує І. Зязюн – «... самоорганізація високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [7, с. 30].

До одного з рівнів рефлексії належить інтуїція, тобто здатність підсвідомо визначати стан іншої людини. За А. Шопенгауером, увесь світ рефлексії ґрунтується на світі інтуїції як на своїй основі, тому важливо розвивати у викладача творчу інтуїцію як основу духовного самопізнання і професійної реалізації.

Близькою до педагогічної інтуїції є емпатія (здатність педагога ідентифікувати себе з учнем). Тому, коли викладачі емпатійні, їхні учні досягають значніших успіхів й отримують більше задоволення від навчання.

Також важливу роль відіграє вміння «жити» в колективі, або комунікабельність, що сприяє успішній передачі та засвоєнню інформації, а також близькій до цього здатності до спілкування, товарищескості, тобто налагодження контактної взаємодії. Іншими словами, комунікабельність є значущою особливістю успішної

особистісної взаємодії у колективі. Отже, комунікабельність повинна бути притаманною викладачеві як складова внутрішньої техніки.

Цементуючими складовими рефлексивної взаємодії є емоційне самовладання і толерантність (від лат. *tolerantia* – терпимість). Особливої уваги емоційному самовладанню як педагогічній здібності надає І. Зязюн у [7, с. 34]. А В. Сухомлинський писав, що «величезною мірою педагогічна мудрість залежить від того, наскільки вміло ми володіємо своїми почуттями» [10, с. 617]. Толерантність також повинна належати до універсальних якостей особистості.

Отже, ці означення повинні бути не тільки на рівні здібностей і якостей, а й як технічні складові, тобто вдосконалені до рівня педагогічної техніки. Для цього потрібно вчитися керувати своїм емоційним станом. У зв'язку з цим І. Зязюн розробив сеанси психічної саморегуляції (розслаблення і напруження м'язів рук, використання слова та уяви для релаксації, контроль тону мимічних м'язів, темпу руху, мови, дихання, імітаційна гра, «поза» і «маска» релаксації, повний фізичний і психічний спокій тощо) [7, с. 222].

Проте, коли передача педагогічного впливу природними прийомами не дає відповідного результату, то викладачеві потрібно застосовувати артистичні прийоми і включити додаткові можливості відповідно до зміни ситуації. Тому артистизм як професійна якість повинен бути властивий кожному викладачу як один з елементів педагогічної техніки. «Артистичним педагогам» можуть бути притаманні певні елементи артистизму (фантазування: здатність до творчої уяви, «гіпертимність: постійно піднесений настрій і жадоба діяльності», «емотивність або сенситивність: підвищена чуттєвість, багатство почуттів та емоцій», імпровізація: уміння «за допомогою інтуїтивного пошуку «оживити» заняття свіжими фарбами»), що надають мові, жестах, поведінці, колоритності, виразності, експресії [2, с. 108, 204].

До внутрішньої техніки належить також удосконалення мислення (практично-дійове, наочно-образне, словесно-логічне) і образної пам'яті (зорова, слухова, рухова), оскільки вони тісно пов'язані з особистісно рефлексивною взаємодією «викладач–учень» [6, с. 229–232, 250–254].

Практично-дійове мислення є одним із компонентів внутрішньої техніки, тому що за його допомогою вирішуються «ситуативні» і, частково, «тактичні завдання», що постають перед викладачем у процесі комунікативної взаємодії з учнями, коли «кожен раз задача вирішується в ході її практичного здійснення» [6, с. 251]. Тому таке мислення повинно характеризуватися кмітливістю, здогадливістю і швидкістю вирішення педагогічних задач, на яке потрібно налаштуватися викладачеві. Цим самим технічна складова безпосередньо поєднується з тактичною, оскільки необхідно динамічно використовувати професійні знання для активізації пізнавальної діяльності учнів.

Наочно-образне мислення характерне об'ємністю сприйняття, що дає змогу більш багатогранно й урізноманітнено відображати об'єктивну реальність. Тому викладачу ПТНЗ потрібно вчитися якомога ширше сприймати і оцінювати різноманітні ситуації. Для цього бажано аналізувати свою навчальну й виховну взаємодію з групою учнів у цілому, а також з кожним учнем зокрема.

Узагальнюючим, серед охарактеризованих видів мислення, є словесно-логічне мислення. Воно дещо пов'язане з наочно-образним у плані масштабності сприйняття, але відрізняється більшою абстрактністю щодо засвоєння понять, що важливо для словесно-логічного узагальнення комунікативної взаємодії «викладач–учень» з метою вироблення свого, індивідуального стилю, який би був адекватним щораз змінюваній ситуації.

Охарактеризовані тут види мислення тісно пов'язані між собою. Л. Регуш і О. Раєв підсумовують, що «фактично ми не здійснюємо жодних практичних дій без того, щоб у нас не виник відповідний образ дії, щоб ми словесно не позначили ту чи іншу дію» [6, с. 253].

Велику роль у педагогічній діяльності викладача відіграє образна пам'ять, яка набуває значення професійної, тому що її потрібно використовувати, насамперед, для запам'ятовування прізвищ і імен учнів та їхніх батьків, відповідей учнів, оцінок за них тощо (зорова, слухова). Але даний процес можна прискорити, якщо створити відповідні наукові передумови, особливо це стосується зорової пам'яті, що для викладача має першочергове значення.

Про зовнішню техніку можна сказати, що з її допомогою відбувається безпосередня комунікація викладача з учнем: вербальна, невербальна та авербальна, яка реалізується за допомогою певних засобів – знаково-символічних систем [7, с. 51]. Комплекс слів створює контекстні ситуації, які в поєднанні з невербальними і авербальними комунікативними зв'язками є складовими знаково-контекстної професійної діяльності викладача.

Характеризуючи вербальну комунікацію викладача, зазначимо, що найбільш поширеною є діалогічна і монологічна мова у процесі взаємодії викладача з учнями, що розглядалася лише в межах методів навчання.

Діалогічна мова здебільшого ситуативна, тому вагоме значення має здатність викладача вирішувати педагогічні задачі засобами своєї мовної культури та вербальної освіченості. І. Зязюн називає ситуативну вербальну комунікацію діалогічним педагогічним спілкуванням і визначає його як «тип професійного спілкування, що відповідає критеріям діалогу, забезпечуючи суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії педагога та учнів» [7, с. 116].

На думку А. Степанова, монологічна мова розвинулася на основі діалогічної. Вона потребує значної підготовки, тому що «в діалогічній мові не так помітні обмовки, незакінчені фрази, неточне використання слів» [6, с. 264]. Монологічна мова викладача тісно пов'язана із словесно-логічним мисленням, тому що вимагає уявлення процесу побудови монологу з незаперечними доказами та граматично і стилістично правильно побудованими реченнями. Найпоширенішими формами монологічної мови в процесі навчання, звичайно, є розповідь і пояснення, у які вклинюється діалогічна мова (бесіда).

Отже, викладач повинен оволодіти охарактеризованими видами мислення і пам'яті як складовими внутрішньої техніки та вербальною комунікацією (зовнішня техніка) на рівні педагогічної техніки.

Проте, як наголошувала С. Бішоп, «якщо мова вашого тіла не відповідає словесній формі, то відправлене вами послання буде деформоване» [1, с. 24]. Наприклад, спокійний стан людини підтверджується відкритим по-

глядом, розслабленими м'язами обличчя і очей (очі не ховаються і не «свердлять» співбесідника) тощо. С. Бішоп називає це «позитивною мовою тіла» [1, с. 24,139]. Тому поряд із вербальною комунікацією і для її підтримання на певному рівні у загальній комунікативній взаємодії «викладач–учень» потрібна відповідна невербальна та авербальна, що належать, за визначенням І. Зязюна, також до зовнішньої техніки [7, с. 51].

Особливої уваги заслуговують невербальні прийоми виховання П. Петерсена, який стверджував, що багато ефективнішими є «невербальні зауваження у формі піднесеного до губів пальця, легкого поруху рукою, певного знака тощо». Ці прийоми досить продуктивні і дієві на протидію словесним зауваженням та моралізуванням, що у «більш ніж у 90% випадків не виправдані і безглузді» [6, с. 105]. Грунтовна характеристика експресивних реакцій подається І. Зязюном, який на прикладах описує і рекомендує найбільш раціональні рухи, жести й міміку [8, с. 52–56].

Викладачеві ПТНЗ треба не тільки вміти правильно вести невербальну комунікацію, а й виконувати інші рухові дії на уроці, що називаються авербальними діями (дії з предметами та тілесні рухи) [5, с. 20]. Наприклад, потрібно вміти правильно показати процес, явище, принцип дії, вибрати правильну позицію біля предметів навчальної дії тощо.

При цьому, як вказує Н. Тарасевич, бажано уникати таких негативних звичок: «покачування, перемивання з ноги на ногу, триматися за стілець, крутити в руках сторонні предмети, почісувати голову, потирати ніс, смикати себе за вуха» тощо. Такі дії не сприяють

позитивному іміджу викладача і стають предметом глузування учнів. Є й жести, що принижують гідність, наприклад, фамільярне підкликання учня вказівним пальцем і т.п.

Отже, техніка авербальної комунікації потребує постійного контролю і тренування з метою викорінення негативних звичок й закріплення таких авербальних дій, які разом з іншими технічними прийомами забезпечать відповідну ефективність навчального процесу.

Міжособистісний простір і візуальний контакт як параметри невербальної і – в деякій мірі – авербальної комунікації пов'язані із зором та слухом, що відіграють важливу роль у взаємовідносинах з учнями. Так, викладач, який не дивиться, не прислухається до учнів, не зможе знайти внутрішнього, особистісного взаєморозуміння з ними.

У зв'язку з цим важливе значення має розвиненість органів відчуттів викладача або так званих дистантних рецепцій (рецепція – від лат. *reception* – прийняття). До них, за А. Степановим, належать зір і слух, що відіграють значну роль в емпатійному сприйнятті іншої особистості [6, с. 190]. Звичайно, кожна людина реагує на ту чи іншу ситуацію у взаємовідносинах з людьми, виходячи зі свого досвіду, інтелектуального розвитку, самопочуття, темпераменту, емоційного стану, але викладач завжди повинен відчувати й бачити емоційні переживання кожного учня.

Характеристика педагогічної техніки буде неповною, якщо ми коротко не зупинимося на професійних знаннях викладача або на так званій тактичній складовій його професійної майстерності (рис. 1).

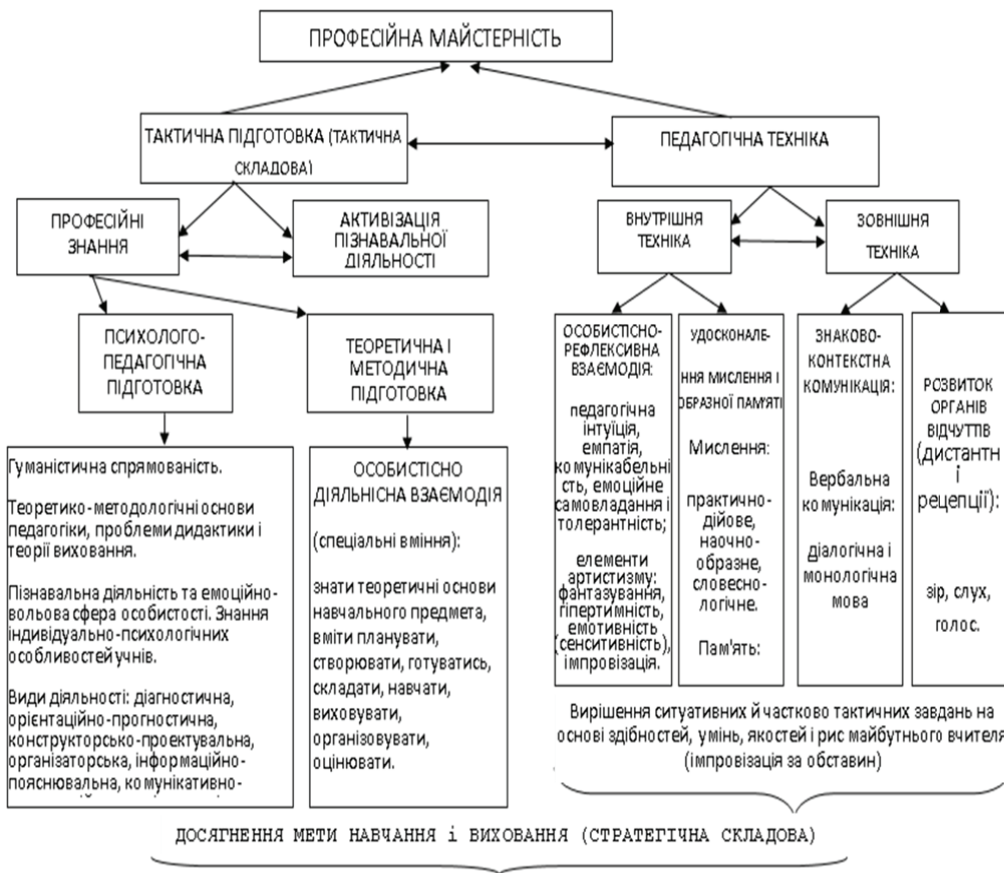

Рис. 1. Педагогічна техніка в контексті розвитку професійної (педагогічної) майстерності

Першою її складовою вважаються професійні знання, що є «підвалиною педагогічної майстерності», як зазначає Н. Тарасевич. До професійних знань викладача належать психолого-педагогічні, що тісно пов'язані з методичними (особистісно діяльнісна взаємодія: уміння планувати, створювати, готуватися, складати, навчати, виховувати, організовувати, оцінювати тощо) і теоретичними знаннями (знання теоретичних основ навчального предмета).

Іншими словами, теоретична підготовка забезпечує: а) ерудованість викладача з навчального предмета; б) методичну – як вчити учнів; в) психолого-педагогічну – врахування їхніх особливостей і г) зовнішню й внутрішню техніку (комунікативно-інструментальна взаємодія) і створює передумови для поліпшення майстерності викладача.

Таким чином, якщо викладач використовує у своїй роботі тільки пункти а); б); в), то він є виразником тільки «професійної ролі» і, на думку В. Семиченко, «втрачає природність поведінки, здатність до спонтанності» [8, с.55–56]. Така підготовка, на думку А. Вербицького, здійснюється під час «психолого-педагогічного лікбезу» [3, с. 6]. Тому педагогічна техніка (техніко-ситуативна складова) разом з тактичною підготовкою – наголосимо ще раз – повинні відігравати головну роль у процесі підготовки викладача [8, с. 35].

Принадібно уточнимо взаємозв'язок таких дефініцій, як: «методи навчання», «методичний прийом», «педагогічна техніка», «педагогічний стиль». Методи навчання – це способи упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності викладача й учнів, спрямованої на досягнення завдань навчання. Методичний прийом – це елемент методу, тобто його «інструмент». Педагогічна техніка, якщо коротко, – це інструментально-педагогічний стиль ситуативної діяльності викладача. Проте ототожнювати методичні прийоми і педагогічну техніку не можна, тому що, наприклад, такий метод як бесіда може бути прийомом під час використання практичного методу, а педагогічна техніка забезпечує ефективність використання кожного методу і прийому. Тому педагогічна техніка розглядається як поглиблене вивчення й використовується для вдосконалення ситуативної взаємодії «викладач-учні» та «викладач-учень».

Відтак, педагогічна техніка повинна досліджуватися у тісному взаємозв'язку з методами навчання і, можна сказати, слугувати для «настроювання» методів (способів роботи вчителя й учнів). У цьому й полягає інтегративність професійно компетентного самовдосконалення викладача, тобто такі навчальні предмети, як методика, педагогіка, психологія і педагогічна майстерність мають складати єдиний системно-інтеграційний комплекс процесу підготовки спеціаліста. При цьому кожен викладач повинен виробляти свій педагогічний стиль, аби забезпечити найвищий результат при мінімальних витратах часу й зусиль.

Висновок. Таким чином, педагогічна техніка має відповідну внутрішню і зовнішню будову, що й було передбачено А. Макаренком та підтверджено сучасними вченими і дослідниками. Теза А. Макаренка про те, що педагогічну майстерність можна розвинути до високого ступеня досконалості, майже до ступеня техніки, має повне підтвердження, до якого потрібно прагнути кожному викладачу ПТНЗ.

Отже, на основі аналізу різних позицій і з огляду на специфічність підготовки викладача, ми визначили педагогічну техніку (техніко-ситуативну складову) [7, с. 35; 8, с. 35] основним компонентом професійної майстерності, що в інтегративній єдності з професійними знаннями (тактична підготовка) складають техніко-тактичний рівень кваліфікованості викладача. Виходячи з цього, модель педагогічної техніки у контексті професійної майстерності ми окреслили таким чином (рис. 1). Тому надалі педагогічну техніку ми визначаємо як мистецтво навчання й виховання учнів, що уособлює високий рівень реалізації та досконалості педагогічної майстерності, розвинутої до рівня техніки за допомогою системи вербально-знакових і контекстно-автоматизованих дій викладача (невербальна й авербальна взаємодія з учнями), особистісно-орієнтаційна та рефлексивна спрямованість, що разом зі спеціальними вміннями (на основі дистантних реценцій) дають змогу ефективно вирішувати педагогічні завдання. У подальших дослідженнях педагогічну техніку належить досліджувати в інтеграційній єдності з психолого-педагогічною, методичною і теоретичною підготовкою.

Література

1. Бишон С. Как делать все по-своему / Сью Бишон. – СПб.: Питер, 2003. – 160 с.
2. Булатова О. С. Педагогический артистизм: [учеб. пособ. для студентов высш. пед. учеб. заведений] / Оксана Сергеевна Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекст. подход / Андрей Александрович Вербицкий. – М.: Высш. школа, 1991.– 2007 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.] / Ілона Миколаївна Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Кузнецова Е. В. Развитие межличностных невербальных коммуникаций средствами социально-психологического тренинга: дис. ... канд. пед. наук: 19.00.05 / Кузнецова Елена Владимировна. – М., 1989. – 278 с.
6. Общая психология / [В. В. Богословский, А. В.Ковалёв, А. А. Степанов]; под ред. В. В. Богословского и др. [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1981. – 383 с.
7. Педагогічна майстерність [підруч.] [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – [2-е вид., доповн. і перероб.]. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
8. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: [навч. посіб.] / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
9. Солдатенко М. М. Проблема професійного вдосконалення викладача професійно-технічного навчального закладу / М. М. Солдатенко // Пед. майстерність у закладах проф. освіти: монографія. – К.: Імекс ЛТД, 2003. – С. 110–123.
10. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибр. твори. У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С. 403–637.

Реферат

**Структура педагогической техники преподавателя
профессионально-технического учебного заведения****Николай Вовковинский,***кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник**лаборатории профессиональной ориентации и воспитания**Института профессионально-технического образования НАПН Украины***КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:**

педагогическая техника, профессиональное мастерство, внешняя техника, внутренняя техника.

Педагогическая техника является основой любой преподавательской деятельности человека, прежде всего педагогической. Однако в педагогической работе техника как отдельная составляющая не рассматривается, а расплывлена в различных технологиях и методиках. Отсюда – и результат обучения и воспитания в образовательных учреждениях. Поэтому задачей современных научных исследований по педагогической технике в работе преподавателя ПТУ должно приобрести приоритетное значение наряду с теоретическими и практическим направлениям получения образования в ПТУ.

Сущность педагогической техники заключается в том, что педагогическое мастерство должно быть доведено до самой высокой степени совершенства. Только в этом случае возможно эффективное обучение и воспитание учащихся ПТУ.

В статье рассматривается педагогическая техника как искусство обучения и воспитания учащихся, олицетворение высокого уровня реализации и совершенства педагогического мастерства, развитого до уровня техники с помощью системы вербально-знаковых и контекстно-автоматизированных действий преподавателя (невербальная и авербальная взаимодействие с учениками); лично ориентированная и рефлексивная направленность, что вместе со специальными умениями (на основе дистантных рецептов) позволяют плодотворно решать педагогические задачи. Благодаря этому можно скорректировать работу преподавателя с целью максимальной реализации его возможностей по профессиональному становлению учащихся ПТУ. Подчеркнем также, что педагогическая техника имеет внутреннее и внешнее строение, что было предусмотрено А.С. Макаренко и подтверждено современными учеными и исследователями. Педагогическая техника (её технико-ситуативная составляющая) вместе с тактической подготовкой (профессиональные знания и обеспечения активизации познавательной деятельности как «средство достижения промежуточных результатов в движении к стратегической цели») должны играть главную роль в процессе подготовки преподавателя ПТУ.

Abstract**Structure of pedagogical vocational school teacher technique****Mykola Vovkovinsky,***Ph.D. in Pedagogy, Senior research fellow, of the Laboratory for career guidance and training.**Institute of Vocational Education under the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

Pedagogical technique constitutes the basis of all human activities, including pedagogical one. However, technique in educational work as a separate component is not considered but scattered in different technologies and methods leading to good result of training and education in educational institutions.

Therefore, the goal of modern researches on pedagogical technique in work of vocational school teachers should gain priority along with theoretical and practical areas as to receiving education at vocational schools.

The essence of pedagogical technique consists in the fact that pedagogical skills must be brought to a high degree of perfection, i.e. the degree of pedagogical technique. Only then one can effectively train and educate vocational school students.

KEY WORDS:

pedagogical technique, professional skill, external technique, internal technique.

This paper deals with pedagogical technique as art of training and educating pupils, which represents a high level of realization and perfection of pedagogical skill advanced to the state of the art with the help of a system of verbal-symbolic and context-automatic actions of a teacher (nonverbal and a verbal interaction with students); student-targeted and reflective trend which together with special abilities (based on descant receptions) allow to solve educational problems successfully. This allows to adjust work of a teacher in order to maximize the use of his opportunities as regards professional formation of vocational school students.

So, pedagogical technique has appropriate internal and external structure, which was foreseen by A.S. Makarenko and confirmed by modern scientists and researchers.

Thus, pedagogical technique (technical and situational component) together with tactical training (professional knowledge and providing cognitive activity as a «means of achieving interim results on the way to a strategic goal») should play a major role in the process of training vocational school teachers.

References

1. *Bishop S.* Kak delat vsio po-svoemu (How to make everything in one's own way). Saint Petersburg, 2003. – 160 p.
2. *Bulatova O. S.* Pedagogicheskiy artistizm (Pedagogical artistic skill). Moscow, 2001. – 240 p.
3. *Verbitskiy A. A.* Aktivnoe obuchenie v vyshei shkole: kontekst, podkhod (Dynamic teaching at a higher school: context, approach). – Moscow, 1991. – 2007 p.
4. *Dychivska I. M.* Innovatsiini pedagogichni tekhnolohii (Innovative pedagogical technologies). Kyiv, 2004. – 352 p.
5. *Kuznetsova E. V.* Razvitie mezhlichnostnykh neverbalnykh kommunikatsiy sredstvami sotsialno-psikhologicheskogo treninga: disertatsiya (Development of interpersonal nonverbal communication by means of socio-psychological training: dissertation). – Moscow, 1989. – 278 p.
6. *Obshchaya psikhologiya (General psychology)* / Bogoslovskiy V. V., Kovaliov A. V., Stepanov A. A. – Moscow, 1981. – 383 p.
7. *Pedahohichna maisternist (Pedagogical craftsmanship)*/ Ziaziun I. A., Kramushchenko L. V., Kryvonos I. F. – Kyiv, 2004. – 422 p.
8. *Semychenko V. A.* Psikhologhiya pedahohichnoi diyalnosti (Psychology of pedagogical activity). – Kyiv, 2004. – 335 p.
9. *Soldatenko M. M.* Problema profesiinoho vdoskonalennia vykladacha profesiino-tekhnichnoho navchalnoho zakladu (The problem of professional advance of a vocational school teacher). – Kyiv, 2003. – P. 110–123.
10. *Sukhomlynsky V. O.* Metodyka vykhovannia kolektyvu (Methodology for personnel education). – Kyiv, 1977. – Vol. 1. – P. 403–637.